

CRĂIȘORII VALAHILOR DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XV

Alexandru SIMON*

WALACHIAN KING-PIN FROM THE SECOND HALF OF 15TH CENTURY

Abstract

Since day one, Matthias Corvinus had been accused, in Hungary and abroad, first of all by emperor Frederick III of Habsburg, of being just a *valachorum regulus*. King Matthias was only a *Walachian king-pin*. However insulting that should have sounded, its meanings were less harsh than those aimed by Frederick III, far from being John Hunyadi's admirer, through his presentation of Matthias as *born from a Walachian father*. This was personal. Frederick's words were also a charge brought against a political system, a Hungarian and Walachian one in this case, that ran with blood. Stephen III of Moldavia's successful succession, unlike Matthias' succession, was a late proof for it. At the very limits of Christendom, the system has allowed the rise of the *barbaric* Hunyadis against the *civilized* society. Still, Antonio Bonfini, Matthias' last 'official historian' made no secret of these 'charges'. He tried to fit them, in his master's manner, into the *Roman* and even *Christian* glory that, on both slopes of the Carpathians, the Walachian origin of the Hunyadis had to offer. Besides, Matthias *Corvinus'* biological heritage 'had' strong Byzantine and Ottoman ties. The king himself had made that clear. Bonfini had also stressed out the change, from a rather rustic, to a more civilized (Italian) royal court, that had occurred in Buda following Matthias marriage of late 1476 with the, at least equally, ambitious Beatrice of Aragon. By 1492, Bonfini clearly knew what *valachorum regulus* should have meant in Hungary and abroad. But the Italian also knew what it could mean, in a more advantageous way, for the bearer of this "title". Under 1492, with great satisfaction, Bonfini wrote of Stephen III's major contribution to Hungary's defense from the Ottomans and the Tartars. Apart of the fact that it was a profitable defense for Stephen, first in terms of Hungarian subsidies and estates, later that same year in the very likely terms of Venetian ducats, it is worth noting that Bonfini's satisfaction neighbored the title he bestowed upon Stephen III under these peculiar circumstances, *valachorum regulus*. In other words, Stephen III of Moldavia 'became' king Matthias successor to the title of *Walachian king-pin*.

Key words: Antonio Bonfini, Matthias Corvinus, Frederick III of Habsburg, John Hunyadi, Hungary, Walachia.

Prima dată, titlul de *crăișor/regișor* al *românilor* (*Valachorum regulus*) fusese acuză adusă de parte din elita ungară regelui Matia Corvin. Cronicarul său, secretarul soției sale Beatrice de Aragon, Antonio Bonfini, specialist în extragerea romanității din originea valahă a lui Matia, a consemnat acuza (lui și echipei de *lodatori* din Peninsula Italică, adunate în jurul regelui Ungariei, i se datorează și supranumele de *Corvinus*). În schimb, Bonfini a inserat-o în contextul elogierii regelui său. Făcea parte din logica acelei mari (legendare)

* Universitatea Babeș-Bolyai/ Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, alexandrusimon2003@yahoo.com.

gens Corvina, acea familie din care descindeau și înaintașii lui Matia, acei valahi latini născuți din romani. Iar, după cum tot mai mulți umaniști țineau să afirme, romanii (adică valahii în secolul XV) fuseseră aduși în Dacia (din care făcea parte și leagănul transilvan al Huniazilor) pentru apărarea *Pannoniei* (adică, pentru același veac XV, a Ungariei). Din acest punct de vedere, Matia Corvin era vârful unei comunități *valahe* (care nu avea un rege doar pentru ea sau care să-i poarte numele), menite să apere Ungaria, căreia fiul lui lancu de Hunedoara îi ajunsese de foarte tânăr rege, contra tuturor opozițiilor *răuvoitoare*¹.

După 1490, Bonfini, care abia după moartea lui Matia a dat forma finală lucrării sale (pe care a și dedicat-o nedoritului succesori al lui Matia, Vladislav II Jagiello), i-a acordat, admirativ, titlul de *crăișor al valahilor* lui Ștefan III al Moldovei. Față de acesta, anterior și sub deceniile precedente evenimentelor de după moartea lui Matia, Bonfini arareori avusese cuvinte bune. Titlul i-a fost acordat sub anul 1492, când Ștefan III, din nou vasal Porții (din a doua jumătate a anului 1486), ca și Budei (de la începutul anului 1489), i-a împiedicat pe otomani și pe tătari să atace dinspre Răsărit regatul ungar, în continuare marcat de anarhia instalată odată cu dispariția regelui Matia Corvin. Din perspectiva livrească a lui Antonio Bonfini, Ștefan III devenea succesorul *valah* al lui Matia. În mod sigur, după dispariția fiului lui lancu de Hunedoara, domnul Moldovei avea mai mult spațiu de manevră în regiune. În plus, datorită domeniilor și subsidiilor acordate de Matia și confirmate de succesorul său, Vladislav II Jagiello, chiar în primăvara aceluși an 1492, Ștefan devenise unul dintre primii cinci magnați ai Ungariei, unul dintre primii trei feudali ai Transilvaniei, și cel mai bogat om de sub autoritatea nominală și reală a Sfintei Coroane a Ungariei².

Gloria și legitimitatea unui parvenit *valah*

Din afara Ungariei, cele mai multe acuze la adresa originii valahe a lui Matia Corvin, cel *născut din tată valah*, le-a adus Frederic III de Habsburg. Dușmănia acestuia față de lancu de Hunedoara fusese considerabilă, Frederic III acuzându-l pe lancu și că-i ataca pământurile împreună cu *valahii și turcii* (1446-1447). Ostilitatea dintre ei a fost diminuată, la trecerea dintre deceniile cinci și șase ale secolului XV, de alianța dintre adversarii austrieci ai Habsburgului, care încerca să se impună în cadrul propriei sale Case, și ungari ai Huniadului, sprijiniți direct ori indirect de către Imperiul Otoman, și care respingeau

¹ Nicolae Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, VI, 1501-1547, Bucurest, 1916, no. 38, p. 46; [Antonio Bonfini] Antonio de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum Decades*, editori József Fögel, László Juhász, Béla Iványi, III, Leipzig, 1939, p. 205-214, 224, 243; Andor Tarnai, *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)* [Contribuții la istoria unei expresii], Budapest, 1969 (vezi și [Ivan Lučić] Ioannes Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae 1666-1966*, editori Miroslav Kurelac, Jakov Stipišić, Marko Kostrenčić, Trogir-Zagreb, 1966, p. 273-275); Sante Graciotti, *Le ascendenze dottrinale dei lodatori italiani di Mattia Corvino*, în *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, a cura di Tibor Klaniczay, Budapest, 1975, p. 51-63; István Bitsky, *Höfische Representation in Ungarn während der Herrschaft von Sigismund und Matthias Corvinus*, în *Das Zeitalter König Sigismunds in Ungarn und im Deutschen Reich*, herausgegeben von Tilmann Schimdt und Peter Gunst, Debrecen, 2000, p. 191-208. Dat fiind contextul ungar căruia i se aplică titlul medieval și discursul naționalist definitoriu pentru modernitate, din secolul XIX, folosim sintagma de *crăișor al valahilor* și nu cea de *regișor al valahilor* în aceste condiții.

² Státny Ústredný Archív [Arhivele Naționale <Slovače>], Bratislava, [Secția] L, Rody i panstava [Familii și neamuri], I. Rody, Erdödy Ústredný Archív [Arhiva familiei Erdödi]. *Galgóci Hitbizományi Archív/Galgóci Hitbizományi levéltár*, Oklevélek [Documente], no. 108, ff. 1^r-5^v [primăvara lui 1498; copie: Magyar Országos Levéltár [Arhiva Națională Ungară], Budapest (MOL), (Secția U) Diplomatikai Fényképgyűjtemény [Arhiva copiilor fotografice] (DF), [no.] 278383]; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti (= Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, II, XI-XII, XIV), III, 1392-1500, editor Antol Lewicki, Kraków, 1894, no. 309, p. 330; *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia (= Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV, VI), editor Endre Veress, I, 1468-1540, Budapest, 1914, nos. 39-42, p. 41-45; *Bonfini* (1936-1941), IV, Leipzig, 1941 [Budapest, 1944/1945], p. 15-18, 211-212; Johann-Christoph Engel, *Geschichte des Ungarischen Reiches*, III-2, Wien, 1813², p. 69-73, 89-90 (a se vedea totodată și ediția din anul 1797, I, aici p. 127-129, 138, 149, 160); Ioan Drăgan, *Despre numărul preoților români din Transilvania în jurul anului 1500*, în *Slujitor al Bisericii și al Neamului. Părintele prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 ani*, Cluj-Napoca, 2002, p. 291-294; Nagy Pienaru, *Moldova și Hanatul din Crimeea. 1484-1492*, în *Studii și Materiale de Istorie Medie* (București-Brăila), XXII (2004), p. 129-130 (pentru primăvara lui 1490 cu surse osmane și istoriografie modernă turcă); Al. Simon, *Domnul Moldovei și regii Ungariei de la 1490. Un document de la Ștefan cel Mare*, în *Anuarul Institutului de Istorie A[lexandru]. D[imitrie]. Xenopol* (Iași), XLIV-XLV (2006-2007), p. 15-36 (aici p. 24-29).

modul rapace și autoritar de guvernare al guvernatorului incult și semi-analfabet (la 1446, când lancu de Hunedoara a depus jurământul ca guvernator al Ungariei, acesta a trebuit tradus din latină în maghiară, pentru a putea fi înțeles de către tatăl lui Matia, iar, mai mult, o serie de acte emise de lancu de Hunedoara au trebuit anulate pentru că acesta nu-și dăduse seama ce aproba, neînțelegând nici scrisul, nici limba documentelor latine)³.

După ce în anii premergând bătălia de la Belgrad, lancu fusese principalul sprijin ungar al lui Frederic III, iar acesta din urmă cel mai important susținător regional al fostului guvernator (1452-1456), resentimentele și disprețul încăpățânatului, dar și adesea ezitantului Frederic III au ieșit din nou la suprafață când fiul lui lancu a fost ales rege al Ungariei, privându-l pe Frederic III de tronul la care avea, și el, drepturi dinastice (oricum mult mai multe decât cele ale lui Matia). Acuzele privind originea joasă a lui Matia Corvin s-au înmulțit, fiind sprijinite și de magnații ungari, care în 1459 îi oferiseră tronul și îl încoronaseră pe Frederic III. Cuvintele lui Frederic erau de asemenea și acuze la adresa unui sistem politic (ungar și valah, nu doar valah), care funcționa în primul rând cu sânge și care permisesse ascensiunea *barbarilor* Huniazii împotriva societății *civilizate*. Contextul părea să-i dea dreptate. În Boemia, tot de la anul 1458, domnea un abil parvenit husit, Georg Podiebrad, dar cu acesta Frederic a ajuns mult mai repede la un accord decât cu Matia⁴.

Bonfini nu a făcut un secret din aceste acuze. L-a ajutat și faptul că Pius II, fost secretar al lui Frederic, și-a depășit reținerea față de alegerile regale din Ungaria și Boemia, și a căutat să le privească drept o realitate potențial pozitivă, ca o infuzie de sânge proaspăt într-un sistem politic creștin decăzut (iar Pius II avea o părere foarte bună despre lancu, căruia îi recunoștea originea valahă, nobilă prin romanitatea ei, și-l aprecia drept cel mai bun și loial căpitan al creștinătății și al unei autorități regale în soluție, însă doar cu acest statut). Era și în ton cu perspectiva umanistă, promovată de către un Coluccio Salutati ori de către Andrea

³ Orientativ, Erdődi Archiv, Wien (în custodia Haus-, Hof- und Staatsarchiv/ HHStA), nos. 9054-9055 (=L<adula> 98, fasc. 23, nos. 4-5) (23 februarie, 1 martie 1448); Stefano Magno, *Annali veneti e del mondo [1443-1478]* (Österreichische Nationalbibliothek, Wien, *Codices*, Cod. 6215-6217), II, *Ad annum 1457* [MV 1458], f. 6^v, *Regesta chronologica-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris*, herausgegeben von Joseph Chmel, Wien, 1838 [1840], no. 2232, p. 226; *Notes et extraits*, IV, 1453-1475, Bucarest, 1914, no. 20, p. 41-42; [Domenico Malipiero], *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo* (=Archivio Storico Italiano, VII), editor Agostino Sagredo, Firenze, 1843, p. 98-99, 110; [Marino Sanudo cel Tânăr] *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI-MDXXXIII) dall' autografo Marciano ital. cl. VII cod. CD XIX-CDLXXVII*, editori Guglielmo Berchet, Federico Stefani, Nicolo Barozzi, Rinaldo Fulin, Marco Allegri, I, Venezia, 1879, col. 744; Csaba Csapodi, *Hunyadi János és Poggio Bracciolini* [Ioan de Hunedoara și Poggio Bracciolini], în *Egyetemes Philológiai Közlöny* [Materialele Universitare Filologice] (Budapest), serie nouă, XI (1965), p. 155-158 (vezi, în comparație, Charles G. Patrinelis, *Mehmed II the Conqueror and His Presumed Knowledge of Greek and Latin*, în *Viator. Medieval and Renaissance Studies* (Los Angeles), II (1971), p. 349-354); Joseph Held, *Hunyadi: Myth and Reality*, Boulder, 1985, p. 39-40; Erik Fügedi, *Verba volant... Oral Culture and Literacy among the Medieval Hungarian Nobility*, în *Idem, Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*, edited by János M. Bak, London, 1986, (VI), p. 1-25; Norman Housley, *The Later Crusades. From Lyons to Alcazar, 1274-1580*, Oxford–New York, 1992, p. 105-106 (cu accent pe cazul Matia). Este poate necesar să reamintim însă că, în Evul Mediu (în secolul XV, în regatul ungar, în jur de 3% din populație putea pretinde cu adevărat că poate scrie și citi), necunoașterea latinei ori lipsa unor noțiuni reale de scriere nu însemna însă a o persoană nu putea cunoaște mai multe limbi. Acesta a fost cazul lui lancu de Hunedoara (română, maghiară, italiană și sârbă, și poate și cehă și turca osmană) și probabil al domnului Ștefan III al Moldovei.

⁴ Archivio Stato di Milano, Milano (ASM), Archivio Ducale Sforzesco/ Archivio Visconteo Sforzesco (A.D.S.), Potenze estere, *Ungheria*, cart. 650, fasc. 1, nn (1 martie 1452); *Venezia*, cart. 341, fasc. 6, 8, 9, nn (24 iunie 31 august, 2 septembrie 1454); HHStA, Handschriftensammlung, Handschrift R(ot), no. 2, p. 125-132, 205-223 (perspectiva familiei Cilly, dușmana de moarte a Huniazilor asupra evenimentelor din anii 1455-1457); Ioan Hurdubețiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen. Von Johann Thunmann bis Ernst Gamillscheg*, Breslau, 1944, p. 7; E. Fügedi, *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása* [Mobilitatea socială a aristocrației ungare în secolul XV], Budapest, 1970, p. 74-77; Neagu Djuvara, *Les grands Boïars ont-ils constitué dans les Principautés Roumaines une véritable oligarchie institutionnelle et héréditaire?*, în *Süd-ost-Forschungen: internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Süd-osteuropas* (München), XLVI (1987), p. 1-56; György Kókay, *Geschichte des Buchhandels in Ungarn*, Wiesbaden, 1989, p. 18-19; Al. Simon, *The Captain and the Superba: Crusader Moments in the Relations between John Hunyadi and Genoa (October 1444–September 1455)*, în *Between Worlds*, II, *Extincta est lucerna orbis. John Hunyadi and his Time* (=Mélanges d'Histoire Générale, Nouvelle Série, I, 2), edited by Ana Dumitran, Loránd Mádly, Al. Simon (Cluj-Napoca, 2009), p. 333-364.

Biglia, asupra turcilor. Inspirată de judecățile lui Tacitus asupra germanilor și romanilor, din urmă cu patrusprezece secole, perspectiva umanistă pune succesul turcilor pe seama superiorității și simplității morale a turcilor otomani, plini de energie, în confruntarea cu o creștinătate cosmopolită, decadentă și vlăguită în huzur și conflicte interne. Pentru a izbândi, creștinătatea încă liberă ar avea nevoie tocmai de creștini (mai) barbari⁵.

Bonfini a potrivit astfel aceste „probleme” în tiparul gloriei romane și inclusiv creștine pe care, pe ambii versanți ai Carpaților, originea Huniazilor o avea de oferit. Oricum, moștenirea biologică a lui Matia Corvin „avea” puternice legături bizantine și otomane. Însuși regele subliniase aceasta. Pe lângă soarta otomană a mătușii sale, Matia avea o altă legătură cu sudul prin bunica sa, despre care, cu prudență (se zice că...), Antonio Bonfini afirma că avea *sânge imperial grec* (bizantin). Bonfini mai sublinia și schimbarea survenită la curtea regală din Buda după căsătoria regelui Matia Corvin cu, la fel de ambițioasă, Beatrice de Aragon, la sfârșitul anului 1476. Dintr-o curte dominată de rusticism și impregnată de camaraderie militară (era și un fundal „macedonean” pe care se putea înălța imaginea lui Matia Corvin ca *nou Alexandru*, temă foarte dragă epocii), centrul regal se transformase într-un far umanist, (mai) civilizată în manieră italiană. Antonio Bonfini știa foarte bine ce însemna *valachorum regulus*, dar și ce putea obține din acest titlu apăsător⁶.

Un domn al Moldovei, magnat ungar și succesori valah al fiului lui Iancu

Scrisul istoric maghiar a trecut, pe cât posibil, regișorul sub tăcere. Când n-a fost cu putință, s-a încercat re poziționarea acestuia. A fost astfel privit ca rod al unor defăimări și nimic mai mult. În mod identic (tăcere împinsă spre absolut) a fost tratat titlul și în relație cu Ștefan. Când a fost nevoie însă de amintirea acestuia, ca în cazul relativ recente traducerii integrale a lui Bonfini în maghiară, s-a făcut dovadă de adaptabilitate. La Bonfini, Ștefan apare ca *regulus*, de două ori, sub 1467 și 1492. Sub 1467, titlu folosit de către autor în sensul său de bază de regișor, autarh, cu sens de tiran („despot”), a fost tradus ca atare în maghiară (*kiskirály(a)*). Sub 1492, titlul a fost tradus prin prinț/ principe/ monarh (*fejedelme*) și nu pseudo-rege ori direct regișor (*királyocskát*), așa cum se procedase când el fusese asociat lui Matia, deși titlul în latină era departe de a avea înțelesurile purtate de *dominus*, ca să nu mai vorbim de *princeps*, termenii latini care ar corespunde cuvântului maghiar *fejedelme*⁷.

⁵ Orientativ, vezi Leodrisii Cribelli, *De expeditione Pii Papae II adversus Turcos* (= *Rerum Italicarum Scriptores*, Nova Series, XXIII, 1948, 5), a cura di Giulio C. Zimolo, Bologna, 1950, p. 39-40, 46-47; Emilio Motta, *Un ambasciatore tartaro a Venezia, 1476*, în *Ateneo Veneto* (Venezia), XIX (1889), p. 147-148 (vezi aici și N. Iorga, *Două texte grecești privitoare la țerile noastre*, în *Revista Istorică* (București), XIX (1933), 1-3, p. 1-2); Agostino Pertusi, *I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei Turchi*, în *Studi Veneziani* (Venezia) XII (1970), p. 465-552; Adolf Armbruster, *Der Donau-Karpatenraum in den mittel-und west-europäischen Quellen des 10.-16. Jahrhunderts: eine historiographische Imagologie*, Köln-Wien, 1990, p. 148-152; Luisa Valmarin, *Ritratti romeni nella storiografia italiana rinascimentali*, în *Italia e Romania, due storie a confronto (secoli XIV-XV III)*, a cura di S. Graciotti, Firenze, 1998, p. 141-158; Margaret Mesgrave, *Italian Humanists and the Problem of the Crusade*, în *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact*, edited by N. Housley, New York, 2004, p. 16-19; Ovidiu Mureșan, *John Hunyadi – the Ideal Crusader – in Aeneas Silvio Piccolomini's Letters and Historical Writings*, în *Between Worlds*, II, Extincta est lucerna orbis, p. 35-41.

⁶ Constantin Höfler, *Das kaiserliche Buch des Markgrafen Albrecht Achilles. Vorkurfürstliche Periode 1440-1470* (= *Quellensammlung für fränkische Geschichte*, II), Bayreuth, 1850, no. 107, p. 214; József Te-leki, *Hunyadiak kora Magyarországon* [Epoca Huniazilor în Ungaria], XI, V. *László király aczélmetszetű képével és hét hasonmással* [Cu portretul lui Ladislau V și șapte ilustrații], Pest, 1855, no. 477, p. 245; Vilmos Fraknói, *Mátyás király levelei. Külügyi Osztály* [Scrisorile regelui Matia. Corespondența externă], I, *1458-1479*, Budapest, 1893, no. 259, p. 381; no. 263, p. 387; II, *1480-1490*, Budapest, 1895, nos. 48-49, p. 76-82; *Notes et extraits*, V, Bucarest, 1915, no. 73, p. 55; *Bonfini* (1936-1941), III, p. 224, 243, IV, p. 61-62, 166-169; A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1993², p. 49-53; P. Fodor, *The View of the Turk in Hungary: The Apocalyptic Tradition and the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context*, în *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople. Actes de la Table Ronde de Istanbul, 13-14 avril 1996*, edités par Benjamin Lellouche, Stéphan Yerasimos, Montreal-Paris, 1998, p. 112-114; Jörg K. Hoensch, *Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen*, Graz-Wien-Köln, 1998, p. 212-213, 232-233. Anikó Zsemlye, *Beatrix von Aragon (1457-1508). Königin von Ungarn. Politische, höfisch-kulturelle und wirtschaftliche Aspekte ihres Wirkens in Ungarn* (teză de doctorat), Wien, 1999 (mss), p. 19-25, 104-110.

⁷ Traducerile: Antonio Bonfini, *A Magyar Történelem Tizedei* [Decadele istorice ungare], traduse de Péter Kulcsár, Budapest, 1995, p. 713, 753, 952. Pentru istoriografia maghiară (selectiv): Lajos Elekes, *Nagy István*

Iar Bonfini a folosit *princeps* (fejedelme, monarh) în raport cu Ștefan III. Prima dată a făcut-o sub 1481, când domnul Moldovei și-a renegociat, în avantajul său, înțelegerea cu Matia Corvin. A doua oară titlul a fost utilizat pentru Ștefan, sub anul 1484, când Matia, *societatis et catholicae fidei gratia*, a încercat să se grăbească, fără mult succes, în ajutorul domnului Moldovei. Acesta îl chemase pe rege, *societatis iure*, în sprijinul său, când sultanul Baiazid II se pregătea să treacă Dunărea. Pe măsură ce redarea evenimentelor din cursul domniei regelui Matia Corvin trecea de momentul critic din relația sa cu Moldova (răscoala transilvană și bătălia de la Baia din a doua jumătate a lui 1467), și prezentarea lui Ștefan III de către Antonio Bonfini se îmbunătățea. La vârful acestei evoluții stă tocmai titlul, acordat admirativ, de *regișor (crăișor) al valahilor*, „primit” de Ștefan III pentru acțiunile sale din a doua jumătate a anului 1492. El exprimă și evoluția politică ungară a lui Ștefan III, care i-a îngăduit domnului să-i pună tronul în pericol lui Vladislav II la 1497⁸.

1458 [În replică la acuzele elitei ungare și ale Habsburgilor la adresa lui Matia, cel de origine joasă, Bonfini elogiază nobilitatea și originea romană a familiei *Corvine* și a valahilor care se trag din romani]. *Mathias, eius filius* [al lui lancu de Hunedoara], *in Transylvania ad Colosvarum natus, et ad tyrocini usque tempus etima immaturi educatus est. Haec fortasse remotius quam res ipsa postulare videbatur, repetiisse existimamus. Scriptoris ambitum plerique damnabunt; verum ne ab re quidem id fecimus, quando Mathias, antiqui sui generis haud infcius, nil molestius ferre videbatur, quam si quis ex invidis obscuritatem sibigenitis obiecisset, aut barbara nobilitate tumens, citra propriae virtutis merita se praeferre studeret. Non ignorabat, adversarios ignobilitatem sui generis improbasse; vulgo quoque dicere Valacha ipsum gente oriundum; nonnullos Hybridam appellasse, quem dissimilis linguae parentes eiderint; id in primis citerioris Ungarie proceres dicere, **Valachorum regulum non esse servendum** [Antonio Bonfini apăra familia și pe Matia Corvin nu doar de acuzele privind originea ei joasă și amestecată, ci și de acuzațiile de barbarie și nomadism la adresa *valahilor*. În acest context, textul continuă cu variații ale adversarilor familiei, ca Frederic III de Habsburg, ori contele Ulrich de Cilly, pe tema originii ei *valahe*].*

1467 [După ce a anihilat rebeliunea transilvană, Matia a intrat în Moldova. A avansat spre nord, ajunând la Roman]. *Stephanus hic erat provinciae regulus, qui Moldavi omnes iuxta parebat* [Cum Țara de Jos trecuse de partea lui Matia, este interesant că Bonfini folosește *regișor* pentru Ștefan, la Roman, la „limita sudică” a Țării de Sus].

1481 [După moartea lui Mehmed II (mai), Matia a încheiat o serie de acorduri]. *Cum Stephano Vaivoda, Valachiae principe, quam inferiorem quondam Misiā* [termen arhaizant pentru Moldova], *appellabant, foedus iniit, qua quidem societate nonnulla in Superiore Misiā* [denumire rară pentru Țara Românească] *vi Turcis oblata.*

moldvai vajda politikája és Mátyás király [Politica lui Ștefan cel mare, voievod al Moldovei, și Matia Corvin], Budapest, 1937, p. 77-79, 82-84; András Toth, *Nagy István moldvai fejedelem életműve* [Viața și opera lui Ștefan cel Mare, Principele Moldovei], în *Századok* [Secole] (Budapest), LXXXIX (1955), 1, p. 96-102; Péter E. Kovács, *Mathias Corvinus*, Budapest, 1990, p. 44-46; A. Kubinyi, *Mátyás Király* [Regele Matia] Budapest, 2001, p. 61-66. Pentru titulaturile medievale, a se vedea în continuare explicațiile și contextualizările operate de către [Johannes Löwenklau] Ioannes Leunclavius (*Annales Sultanorum Othomaniarum a Turcis sua lingua scripti*, Frankfurt, 1588, p. 346; Idem, *Historiae Musulmanicae libri XVIII*, Frankfurt, 1595, p. 30.

⁸ ASM, A.D.S., Potenze estere, *Napoli*, cart. 244, fasc. 1, 2, nn (9 iulie, 2 decembrie 1484); Státny Okresný Arhív Levoča [Arhiva de Stat a Regiunii Levoča], Levoča [Slovacia], (Slovacia), Andrassy család levéltára [Arhiva Familiei Andrassy], krasznahorkai: *Mohács előtti oklevelek* [Documente de dinainte de Mohács], 17-59 (16 septembrie 1484; copie: MOL, DF 265307); *Bonfini* (1936-1941), III, p. 224 (1458); IV, p. 16-18 (în comparație pentru 1467: MKL, I, no. 149, p. 212 [Pannonius; creatorul multora dintre cele mai cunoscute scrisori ale regelui până la 1471], *Janus Pannonius összes munkái* [Operele complete ale lui Janus Pannonius], ediție Sándor V. Kovács, Budapest, 1987, no. 375, p. 200; nos. 438-439, p. 230; no. 440, p. 232), 124 (1481), 129 (1484), 211-212 (1492); *Bonfini* (1995), p. 713 (1458), 753 (1467), 952 (1492); *Actae et epistolae*, nos. 32-35, p. 33-38; I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt Imperiu: Preliminariile și consecințele conspirației lui Maximilian I de Habsburg și Ștefan cel Mare (1497)*, în *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, editori Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 331-406. Bonfini folosește *regulus* și în relație cu Radu III cel Frumos când vorbește, în preudiul la descrierea evenimentelor din 1467, despre oferta *optimă* de pace transmisă (imediat după căderea Chilieii la 1465; cf. MKL, I, no. 59, p. 78) de Mehmed, *per Maioris Valachiae regulum, quem Vaivodam appellat.*

1484 [Când otomanii au pornit asupra porturilor Moldovei], *Stephanus, Valachiae princeps, ad quem hoc bellum precipue pertinebat societatis iure, ad Mathiam confugiens, auxilia petit* [Dezastrul care a urmat pentru creștinătate este bine cunoscut].

1492 [Baiazid II era gata să atace cu toată puterea sa regatul ungar și să cucerească Severinul, Belgradul, Jajce și Sabaț, „perlele fortificate” ale Sfintei Coroane de la granițele ei valahe, sârbești și bosniece. Spaima cuprinsese Ungaria. Totuși a scăpat]. *Quibus de rebus rex [Vladislav II Jagiello] in eam spem venerat, se, si arma inferre Turcae perrexissent, dum primis regni arcibus expugnandis tempus terent; exercitum 60 millium hominum facile duorum mensium spatio contracturum. Nam Bathoreus [Ștefan Báthory] et Stephanus [Ștefan III al Moldovei], Valachorum regulus, cum Transalpino [Vlad IV Călugărul; valoarea „inter-valahă” a titlului este cu atât mai mare cu cât imediat după Ștefan III, apare domnul Țării Românești], 20 millia pollicebantur: totidemque inferioris et superioris Hungariae regiones; Germanos vero Boemosque et iis atributas regiones; 20 item millia praebituros plane non deffidebat. Baiazetes [Baiazid II] autem, qui Sophiam usque, Albae [Belgrad/ Alba Graeca] ex improviso occupandae consilio, processerat, tanto hominum consensu rerumque apparatu cognito, spe concepta deiectus, neque ultra progrediendum ratus, exercitum dimisit; et bassis duobus cum 30 millibus hominum Sophiae relictis, atque oratore ad Vladislaum [Vladislav II] de inducis misso, Byzantium [Constantinopol/ Istanbul] se recepit. Dum autem de induciis agitur; bassarum alter perfidia plusquam barbara Valachiam populatus, non paucis fuorum desideratis, turpiter retrocedere coactus est; alter montanos Albanenses adortus, qui, leci editissimi et sua natura insuperabilis munitione freti, a Turcarum ditione defecerant, ipse cum validissimo concisus est; quamvis, redintegrato postea exercitu, eius Turcae loci potiti sunt. Octo autem millia, ad obsidendum Severinum missa, Kinisano [Pavel Chinezul/ Kinizsi] mature subveniente subsidio, subito recesserunt [Ștefan III, care, în mod sugestiv, nu mai poartă alt titlu moldav, atunci când Antonio Bonfini îl numește *valachorum regulus* n-a fost singurul „erou ungar” din acel an de lupte 1492].*

Istoriografia românească a trecut și ea în general sub tăcere episodul regișorului Ștefan de la 1492. Cu excepția unor citări destinate să sublinieze naționalist gloria domnului, istoricii români nu s-au raportat la acest titlu și, în niciun caz, n-au făcut referire la „predecesorul” domnului ca *valachorum regulus*. În plus, ca în cazul lui Matia și al istoricilor maghiari, erau titluri și exprimări mult mai onorante la adresa monarhului „lor”. La sfârșitul lui 1490, Maximilian I a intrat în Ungaria și aparent a ordonat deschiderea mormântului lui Matia de la Székesfehérvár și a spus: *când acționai vestite rege, credeam că ești nemuritor. Dar acum știu că ești muritor*. Sub 1475, după ce descria victoria de la Vaslui și luptele pentru glorie creștină care au urmat, canonicul polonez Jan Długosz, un mare dușman al Huniazilor, conchidea triumfător: *după judecata mea, <Ștefan este> cel mai vrednic să conducă, cu acordul creștinătății și prin decizia ei, cu aprobarea principilor, lupta împotriva Turcului*. Evident, creștinătatea și nemuirea erau mai de preț decât lumea *valahă*⁹.

⁹ „Glorificarea” lui Ștefan și Matia: Bernardino Zambotti, *Diario Ferrarese dall'anno 1476 sino al 1504* (= *Rerum Italicarum Scriptores*, Nova Series, XXIV, 7), ediție Giuseppe Pardi (Bologna, 1934 [1937]), p. 221; [Jan Długosz], *Jan Dlugosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, editor Alexandr Przewdziecki, XIV (= *Historiae Polonicae libri XII*, II), Kraków, 1887, p. 623. Istoricii români și Bonfini (selectiv): *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, traduceri de Nicolae Orghidan, Craiova, 1915, p. 74-77; Alexandru Lapedatu, *Vlad-Vodă Călugărul, 1482-1496. Monografie istorică* (extras din *Convorbiri Literare*, XXXVI, 1902, 1), București, 1903, p. 43-44; P.P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în *Studii și Cercetări Științifice. Istorie* (Iași), XI (1960), 2, p. 210-211; Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc (secolele XV-XVI)*, București, 2002, p. 143, nota 25. Pentru evenimentele din anii 1490-1492: [Viaceslav] Vicentio Makuscev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalum vicinorumque populorum e tabularis et bibliothecis italicis derompta*, I-2, Belgrad, 1882, I-2, no. 15, p. 137; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II-2, 1451-1510, editor Nicolae Densușianu, București, 1891, no. 296, p. 332; no. 303, p. 341; no. 322, p. 365; VIII, 1376-1650 [editor Ioan Slavici?], București, 1894, nos. 32-33, p. 28 (alături de volumul XV-1, cea mai ciudată ediție din întreaga serie „națională” de documente Hurmuzaki); XV-1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni Bistrița, Brașov, Sibiu, 1358-1600*, editor N. Iorga, București, 1911, nos. 237-238, p. 131-132; no. 240, p. 132; nos. 247-248, p. 136-137; no. 250, p. 138; nos. 252-254, p. 138-140; no. 257, p. 141; no. 263, p. 144, *Actae et epistolae*, nos. 38-41, p. 42-45; *Bonfini* (1936-1941), IV, p. 166-169, 212 (în special pentru 1492).

De la 1492, Ștefan III a acționat tot mai des ca magnat ungar. Aceasta conferă conținut pragmatic, nu energie naționalistă, expresiilor. Aici, problema nu este dacă Matia vorbea ori nu româna. Aceasta cel puțin afirmă o cronică din ostila Poloniei vizavi de o primire a solilor lui Ștefan III de către regele ungar. Pentru un om cu o educație monarhică peste medie ca Matia, aceasta pare destul de posibil. O asemenea abilitate nu se potrivea însă simțurilor naționaliste. Nu este vorba nici de cât de bine vorbea Ștefan maghiara. Conform propagandei sale în germană, această abilitate i-a salvat viața la Baia. Întrucât vorbea și în ruteană și trăise și în Transilvania, posibilitatea nu este de exclus. Și aceasta lezează sentimentele naționaliste. Astfel, în fapt, adevărata problemă sunt distanțele și locurile comune care separă și leagă expresiile și demersurile medievale de „omologii” lor moderni. Este poate și cea mai grea dintre dileme. Iar România (Mare) și Ungaria (Mare) modernă au fost clădite, cu mijloace comune, precum și cu unelte speciale, pe asemenea probleme¹⁰.

„Politicele românești” ale Huniazilor și rivalitățile valahe ale sfârșitului de Ev Mediu

Problema originilor Huniazilor este una modernă. În Evul Mediu, lucrurile erau relativ clare. Familia se afirmase la linia ungară a Dunării și în Țara Hațegului, iar originile îi erau în Țara Românească. Pentru măcar o parte din familia viitorului guvernator lucrurile par să fi fost adevărate. Legăturile dintre Hațeg și Gorj coborau adânc în secolul XIII, când cele două formaseră o unitate politică. La 1520, trasarea unei granițe între Hațeg (Ungaria) și nordul Olteniei (Țara Românească) s-a dovedit imposibilă. Ideea a fost abandonată rapid. La fel de adevărată pare să fie și înrudirea Huniazilor cu elita/elitele domnești transalpine (chiar dacă probabil nu la rangul și nivelul dorit de către lancii ori Matia), nu atât datorită scrierilor unui Pius II, Philippe de Comynnes ori Thuróczy, nici din cauza afirmațiilor unui Nicolaus Olahus (care clama înrudirea princiară valahă cu Huniazii) și nici pentru că lancii s-a și intitulat domn din mila Domnului al Țării Românești (1447), ci poate mai ales pentru „căsătoriile huniade” ale lui Vlad III Țepeș, fiul lui Vlad II Dracul¹¹.

¹⁰ „Maghiara” lui Ștefan: *Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediție P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 29-32 (perspective la Constantin Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, Nicolae Grigoraș, *Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1459)*, în *Studii și Cercetări Științifice. Istorie*, X (1957), 1, p. 14-16, 44-46.) „Româna” regelui Matia: N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originii românilor*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice* (București), s. III, t. XVII (1935-1936), p. 264-265 (perspectivă la Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 119-120; I-A. Pop, *Numele din familia regelui Matia Corvinul: de la izvoarele de epocă la istoriografia contemporană*, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXVI (2008), p. 121-122). Cultura lui Ștefan III și Matia: I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare, II, Hrisoave și cărți domnești, 1493-1503. Tractate, acte omagiale, solii, privilegii comerciale, salv-conducte, scrisori, 1457-1503*, București, 1913, p. 479 (notele 1-2); [Galeotto Marzio] Galeottus Martius-Narniensis, *Commentarius elegans de Matthiae Corvini Hungariae regis, egregie sapienter, iocose, dictis et factis ad inclitum duces Ioannem Eius Filium*, ediție L. Juhász, Leipzig, 1934, p. 4; *Długosz* (1887), p. 389, 679 (1463, 1478); Virgil Cândea, *Échos de la culture roumaine chez les slaves du Moyen Âge*, în *Bulletin de l'Association Internationale des Études Sud-Est Européennes* (București), III (1965), 2, p. 35-36. Pentru raportul masă documentară-interpretare, vezi ce a mai rămas din cronică oficială a lui Ștefan (*Letopisețul anonim al Țării Moldovei*, în *Cronicile slavo-române*, p. 14-23), și documentele lui Matia din Karl Nehring, *Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, în *Levél-tári Közlemények* [Contribuții arhivistice], (Budapest), XLVII (1976), 1, p. 87-120; 2, p. 247-268.

¹¹ *Documenta Romaniae Historica* (DRH), seria D, *Relațiile între Țările Române, I, 1222-1456*, coordonator Ștefan Pascu, București, 1977, no. 303, p. 415; Philippe de Comynnes, *Mémoires*, éditées par Joseph Calmette, I, 1464-1473, Paris, 1924, p. 339-340; II, 1474-1483, Paris, 1925, p. 335-338; III, 1484-1498, Paris, 1925, p. 169; [Pius II (Aeneas Silvio Piccolomini)], *I commentari di Enea Silvio Piccolomini*, a cura di Giuseppe Bernetti, I-II, Milano, 1981, III.6, p. 234; IX.9, p. 791-792; XI. 25, p. 1186-1187; [János Thuróczi/ Thuróczy] Johannes de Thu-rocz, *Chronica Hungarorum*, I, *Textus*, editori Erzsébet Galántai, Gyula Kristó, Budapest, 1985, p. 237; Nicolaus Olahus, *Ungaria. Atila*, ediție Antál Gyöngyvér, Iași, 1999, p. 87-89; *Bonfini* (1936-1941), I, Leipzig, 1936, p. 38; Aurelian Sacerdoțeanu, *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade și Olah*, în *Revista Muzeelor* (București), V (1968), 1, p. 5-16; Adrian Andrei Rusu, I-A. Pop, *Familia nobiliară românească Arca din Țara Hațegului (sfârșitul secolului XV-începutul secolului XVI)*, în *Acta Musei Napocensis*, XXI (1984), p. 211-225; Dominique de Courcelles, *Le Roman de Tirant le Blanc et le Voeu du Faisan: le pouvoir de la parole entre politique et littérature*, în *Le Banquet du Faisan: l'Occident face au défi de l'Empire Ottoman*, textes réunis par Marie-Thérèse Caron, Denis Clauzel, Arras, 1997, p. 173-186. Subiectul ar merita în mod firesc o analiză specială, detaliată și echilibrată.

Înrudiți probabil cu Dăneștii (concentrați în Oltenia), linia rivală Drăculeștilor (strânși în jumătatea vestică a Țării Românești) din dinastia Basarabilor, Huniazii, membrii transalpinii ai familiei, au trecut în regat cel mai probabil pe fondul conflictelor cu autoritatea domnească, așa cum trecuseră deja nu puține neamuri ori figuri politice din Țara Românească. În regat, Huniazii apar pentru prima dată în acte la 1409, prezența lor în serviciul regal nepărând să fie mai veche de un deceniu, mai veche decât rebeliunile care erau să-l coste tronul pe Sigismund de Luxemburg. În acest caz, conflictul care a determinat plecarea (a parte din) strămoși(lor)i lui Matia a fost cu Mircea I cel Bătrân. Refugierea acestora în regatul ungar ar coincide astfel și cu refugiarea la Prislop, în Țara Hațegului, a Sfântului Nicodim de la Tismana (1399/1400, un apropiat al lui Sigismund de Luxemburg, care, ca și Matia, ocupă un rol principal în povestirea de factură unionistă (de primat ortodox însă) a minunilor Sfântului Nicodim, trecută în scris la ieșirea din Evul Mediu românesc¹².

În orice caz, acest „trecut valah” a jucat un rol important, deși poate nu la fel de important ca și nevoile practice militare și politice care cereau utilizarea valahilor din regat, în atitudinea mai mult decât tolerantă a lui Iancu și apoi a lui Matia față de creștinii de rit grec. În 1476, a intervenit pe lângă papă în favoarea lor și împotriva exceselor extremiștilor de rit latin (la fel cum a și aprobat măsuri împotriva creștinilor de rit grec, când legăturile lor cu spațiul otoman au devenit prea strânse). I-a scutit pe toți creștinii de rit grec din regat de plata dijmei la 1481. Din ultimul deceniu de domnie al fiului lui Iancu de Hunedoara datează și singura structură ecleziastică de rit grec destinată valahilor din regat, recunoscută ca arhiepiscopie de către coroana ungară, respectiv ca mitropolie de către o putere ortodoxă (Moldova). Instalată pe domeniul regal al Feleacului, încredințat orașului liber regal Cluj, structura a venit ca o soluție cvasi-personală a regelui Ungariei, după eșecul formulelor unioniste rigide și impuse din afară, din deceniile șase și șapte ale secolului¹³.

Cât a trăit Ștefan III al Moldovei, structura pare să fi fost credincioasă și Sucevei. Ea pare să fi jucat un rol destul de important și în conspirația sa și a lui Maximilian I de Habsburg împotriva lui Vladislav II Jagiello din 1497. La 1498, principalii sfetnici ai lui Ștefan, vistiernicul Isac și logofătul Ioan Tăutu, făceau donații la *mitropolia din Feleac* și la stavropighia din Peri, subordonată (necanonic) celei dintâi. Pe de altă parte, structura

¹² A.D. Xenopol, *Lupta dintre Drăculești și Dănești*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, s. II, t. XXX (1907), p. 183-272; Konrad G. Gündisch, *Cnezii români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg*, în *Ștefan Meșes la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 235-237; Virgil Ciocîltan, „Înțeleșul politic al „minunii” Sfântului Nicodim de la Tismana”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXII (2004), p. 159-160; I.-A. Pop, Al. Simon, *Misiunile Sfântului Nicodim în contextul politicilor bisericești ale Veneției și Ungariei*, în *Anul Sfântul Nicodim. Lucrările comisiei române de istorie bisericească comparată Tismana 19-21 mai 2006 (=Mitropolia Olteniei, LVIII, 9-12)*, Craiova, 2006, p. 234-252; Al. Simon, *Annus Mirabilis 1387: Der Osmanische und Griechische Aufstieg Königs Sigismunds in den 1380er and 1390er Jahren*, în *Sigismund of Luxemburg and the Orthodox World (=Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, CCXCII)*, herausgegeben von Ekaterini Mitsiou, Mihailo Popović, Johannes Preiser-Kapeller, Al. Simon, Wien, 2009, p. 128.

¹³ Orientativ: V. Fraknoi, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae (=Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia, I, 6)*, Budapest, 1891, no. 434, p. 234; Ioan Mihályi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900, no. 313, p. 536; no. 352, p. 607; *Hurmuzaki*, II-2, no. 208, p. 229; no. 219, p. 244; no. 248, p. 277-278; XV-1, no. 1221, p. 659-660; *1000-1526. évi törvények* [Corpusul legilor <ungare>. 1000-1526] (=Corpus Juris Hungarici, [V]), editori Gyula Nagy, Sándor Kolosvári, Kelemen Óvári, Dezső Márkus, Budapest, 1899, 1495, art. 14, p. 568; art. 45, p. 588; *De-creta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns*, [II], 1458-1490, editori Ferenc Döry, György Bónis, G. Erszegi, Zs. Teke, Vera Bácskai, Budapest, 1989, 1481, art. 3-4, p. 247; Al. Simon, *Feleacul (1367-1587)*, Cluj-Napoca, 2004, p. 96-104. Este de reținut și privilegiul lui Matia pentru mănăstirea Cozia din 1473, emis ca act de ostilitate majoră vizavi de Radu III cel Frumos (DRH, seria B, Țara Românească, I, 1250-1500, editori P.P. Panai-tescu, Damaschin Mioc, București, 1966, no. 144, p. 241). De curând, privilegiul lui Matia a fost considerat o simplă invenție livrescă foarte recentă..., o acuzație de care, în mod interesant, n-au beneficiat și actele emise de Sigismund și Iancu pentru mănăstirile Tismana și Vodița, atacate, fără fundament, ca fiind falsuri (de secol XVIII însă), într-un context similar de extremă dreaptă, dar (totuși) în anii 1940 (în acest sens răspunsul clar dat de însuși P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, ediție Gh. Lazăr, București, 2001², Addenda, p. 421-422; prima ediție în 1944).

reflecta și rivalitățile valahe. Datorită regelui Matia Corvin, singurul monarh ne-ortodox și neînruit cu dinastia moldavă a cărei moarte este menționată în cronicile de la est de Carpați, și Ștefan III, între anii 1480-1510, Suceava a răpit Târgoviștii supremația ortodoxă în Transilvania. Era o acțiune firească din partea unui domn, care invadase cam o dată la 18 luni Țara Românească (1462-1484), și pentru un rege care contribuise la scăderea cu aproximativ o treime a populației transalpine (1456-1476). Ungaria și Moldova, care se mândreau că erau *zidul, poarta creștinătății*, făcuseră din Țara Românească „șanțul creștinătății”¹⁴.

¹⁴ [Timotei Cipariu], *Documente istorice bisericești*, în *Archivu pentru filologia si istoria* (Blaj), XXX (1869), p. 777-778; [Cicco Simonetta], *I diarii di Cicco Simonetta*, a cura di Alfio Rosario Natale, I, Milano, 1962, p. 202 (1476); Emil Turdeanu, *Manuscrite slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Cercetări Literare* (București), V (1943), p. 150, 176-180; Carmen Ghica, *Vel Logofătul Ioan Tăutu. Cea mai veche miniatură a unui dregător*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei* (București), XV (1968), 1, p. 114-117; Șerban Papacostea, *Populație și fiscalitate în Țara Românească în secolul al XV-lea: un nou izvor*, în *Revista de Istorie* (București), XXXIII (1980), 9, p. 1779-1786; Marius Porumb, *Ștefan cel Mare și Transilvania. Legături culturale și artistice moldo-transilvane în secolele XV-XVI*, Cluj-Napoca, 2004, p. 14-15; Al. Simon, *Bisericile Ungariei și Moldovei în cea de a doua jumătate a secolului XV. O perspectivă transilvană*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Theologia Orthodoxae* (Cluj-Napoca), XII (2005), 2, p. 271-306; Idem, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 204-210; I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt imperiu*, p. 381-383 (cu informații documentare noi).

